

Inhoud

Voorwoord	9
Inleiding	11
1. De kaart en de aard van Zuidoost-Azië	11
2. Geografie, klimaat en migratie	14
3. Compartimentatie, culturele samenhang en globalisering	15

Deel I Vroege geschiedenis (prehistorie-1400)

1. Sporen van de mens (prehistorie-200)	25
1.1. Klimaat en de vorming van de regio	25
1.2. Mensen en migraties	28
1.3. Nederzettingen en economie	32
1.4. Zeevaart en politiek	35
2. De opkomst van het koningschap (200-1400)	41
2.1. Koningschap, indianisering en lokalisering	41
2.2. Maritieme machten: 'Funan', Champa en Srivijaya	45
2.3. Machtsvorming op het vasteland: Dai Viet, Angkor, Pagan en Ayutthaya	52
2.4. Mahayana en theravada boeddhisme	63
2.5. Java: van Borobudur naar Majapahit	65
2.6. Chieftoms in de oostelijke archipel	70
2.7. Het einde van een tijdperk	72

Deel II Vroegmoderne geschiedenis (1400-1800)

3. Handel en oorlog (1400-1630)	77
3.1. Malakka en de handel met China	77
3.2. Dagelijks leven	81
3.3. Een nieuwe wereldreligie: islam	84
3.4. De komst van de Europeanen en het christendom	88
3.5. Handel en havenplaatsen 1570-1630	97
3.6. Oorlogen op het vasteland	102

4.	Crises en consolidatie (1630-1800)	115
4.1.	Crisis in de archipel en Europese consolidatie 1630-1700	115
4.2.	Consolidatie op het vasteland 1630-1700	123
4.3.	Chinese migraties 1640-1780	128
4.4.	Economische groei en het verval van de VOC 1730-1800	130
4.5.	Crises en herstel op het vasteland 1700-1800	135

Deel III De koloniale periode (1800-1942)

5.	De opkomst van koloniale regiem (1800-1870)	147
5.1.	Europa en Zuidoost-Azië	147
5.2.	Heroriëntatie en exploitatie: Filipijnen en Java	152
5.3.	De Maleise wereld	159
5.4.	Het vasteland en de koloniale confrontatie	163
6.	De vorming van koloniale staten (1870-1910)	177
6.1.	Koloniale staten, economie en migratie	177
6.2.	De herverdeling van het vasteland: Birma, Siam en Indochina	187
6.3.	Koloniale expansie in de archipel en de Filipijnse revolutie	196
7.	Moderniteit en verzet, conservatisme en crisis (1910-1942)	207
7.1.	Moderniteit, verzet en conservatisme	207
7.2.	Staatsvorming op het vasteland	217
7.3.	De koloniale staat in de archipel	227
7.4.	Crisis	235

Deel IV Dekolonisatie en natiestaten, autoritaire regiem en democratisering (1940-2015)

8.	Oorlog en dekolonisatie (1940-1963)	241
8.1.	De Japanse expansie in Zuidoost-Azië	241
8.2.	Herschikking en dekolonisatie in overleg: Thailand, Filipijnen, Birma en Malaya	249
8.3.	Revolutie: Indonesië en Indochina	256

9. Natiestaten, Koude Oorlog en autoritaire regiems (1947-1980)	267
9.1. Van zwakke natiestaten naar autoritaire regiems	267
9.2. De weg naar het socialisme: Vietnam, Cambodja en Laos	277
9.3. De opkomst van militaire regiems: Thailand, Birma en Indonesië	284
9.4. Autoritaire civiele regiems: Filipijnen, Maleisië en Singapore	295
10. Globalisering en democratisering (1980-2015)	303
10.1. Economische ontwikkeling en politieke verandering	303
10.2. Sociale en religieuze veranderingen	308
10.3. Insulair Zuidoost Azië: economische groei, <i>regime change</i> en patronage-democratie	312
10.4. Economische groei en autoritaire regiems: Vietnam, Cambodja en Laos	318
10.5. Leger en democratie: Birma/Myanmar en Thailand	321
10.6. ASEAN: voorzichtige regionale samenwerking	326
Slot: Diversiteit en continuïteit	329
Verklarende woordenlijst	337
Illustratieverantwoording	341
Verder lezen	345
Literatuur	349
Index van personen en plaatsen	371

Voorwoord

Wie meegeeft aan het toeval, komt nog eens ergens. In het najaar van 2009 werd ik door de Duitse uitgeverij Fischer Verlag benaderd om in de vernieuwde serie *Weltgeschichte* het deel over Zuidoost-Azië te schrijven. Tot dusver had ik mij voornamelijk op de geschiedenis, antropologie en politiek van Indonesië gericht, maar dit aanbod gaf mij de gelegenheid het ruimere gebied te verkennen waar Indonesië deel van uitmaakt.

Er zijn inmiddels talloze historische boeken over de geschiedenis van China en India, en nog veel meer over Indonesië, op de Nederlandse markt maar vreemd genoeg ontbreekt een geschiedenis van Zuidoost-Azië. Daardoor is er een gat ontstaan in onze kennis over belangrijke historische processen in Azië. Hoogste tijd om in deze leemte te voorzien. Dit boek, dat bedoeld is voor een breed geïnteresseerd publiek, is een poging om langs historische lijnen samenhangen en contrasten, en continuïteiten en breukvlakken in Zuidoost-Azië te ontdekken terwijl het ook verbindingen legt met India, China, Europa en Amerika.

Ik prijs mij gelukkig dat Amsterdam University Press de Nederlandstalige versie van dit boek uitbrengt. Veel dank aan mijn redacteurs Saskia Gieling voor de voortvarende wijze waarop zij het productieproces heeft begeleid en Marian van Eekelen voor de zorgvuldige eindredactie van de tekst.

Ik dank ook het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV) in Leiden, dat zich richt op de studie van Zuidoost-Azië en het Caribische gebied en mij in de gelegenheid stelde dit boek te schrijven.

Ik dank Jörg Fisch voor zijn adviezen bij de opzet van het boek en het doornemen van de eerste versie. Rosemarijn Hoefte, Remco Raben, Tom Hoogervorst en David Henley waren zo vriendelijk om (delen van) het manuscript nauwkeurig te lezen en mij op onduidelijke passages, fouten en omissies te wijzen, waarvoor veel dank.

Ten slotte wil ik mijn vrouw en reisgenoot Margreet bedanken, die meeding naar verschillende landen in Zuidoost-Azië en mij de tijd liet om het boek af te maken.

Haarlem/Brunehamel, juni 2016

Inleiding

1. De kaart en de aard van Zuidoost-Azië

Op het eerste gezicht is Zuidoost-Azië een heldere en probleemloze categorie. Met een landoppervlakte van 4,5 miljoen km² en bijna 600 miljoen inwoners vormt het op de kaart een duidelijk afgebakende regio die in het westen grenst aan India, in het noorden aan China, in het oosten aan Oceanië en in het zuiden aan Australië. De regio wordt omgeven door natuurlijke grenzen: in het noorden door het Himalayagebergte en in de archipel, die de grootste ter wereld is, door ketens van vulkanen, die langs de westkust van Sumatra, via Java, Bali, Lombok en Sumbawa, ten slotte door de Filipijnen lopen. Zuidoost-Azië is dus een geografische eenheid die bovendien een mate van politieke integratie kent. Tien van de elf natiestaten in de regio – Brunei, Cambodja, de Filipijnen, Indonesië, Laos, Maleisië, Myanmar, Singapore, Thailand en Vietnam – zijn aangesloten bij de Associatie van Zuidoost-Aziatische Naties (ASEAN); de jongste natiestaat, Timor-Leste, maakt daar (nog) geen deel van uit.

Net als met andere werelddelen het geval is, wekt de weergave van Zuidoost-Azië als een afgebakende eenheid de indruk dat er ook sprake is van een interne samenhang op politiek, economisch, religieus en cultureel vlak. De *kaart* suggereert dus iets over de *aard* van het betreffende gebied.

Bij nadere beschouwing blijkt echter dat die kaart, net als de term ‘Zuidoost-Azië’, van heel recente datum is. In 1910 was het begrip nog onbekend en bestond er nog geen kaart van de regio. Pas tijdens de Tweede Wereldoorlog werd ‘Zuidoost-Azië’ een algemeen aanvaard begrip toen in 1943 het Southeast Asia Command door de geallieerden werd opgericht dat onder leiding stond van Lord Mountbatten. Daarmee lagen de grenzen van de regio echter nog niet vast. Met een hoofdkwartier in Ceylon (Sri Lanka) viel alleen het vaste land van Zuidoost-Azië, het westelijk deel van de archipel en ook Hongkong onder het commando van Mountbatten. Het oosten van Indonesië en de Filipijnen ressorteerden onder het oostelijke commando van generaal Douglas MacArthur. Pas in oktober 1944 werd Zuidoost-Azië als regio aanwijsbaar en tastbaar toen de National Geographic Society in de Verenigde Staten de eerste kaart van Zuidoost-Azië (en de eilanden in de Pacific) produceerde. De kaart had, in de context van de Tweede Wereldoorlog, de regio geschapen.

Er bestond nog geen consensus over de vraag welke gebieden wel en niet tot Zuidoost-Azië behoorden. Sommigen meenden dat in religieus, cultureel en linguïstisch opzicht Sri Lanka, zuid India, zuid China en zelfs

Madagaskar tot Zuidoost-Azië gerekend moesten worden, terwijl anderen de Filipijnen er buiten wilden houden omdat het vanwege zijn Spaanse koloniale geschiedenis beter bij Latijns Amerika zou passen.

Uiteindelijk werden de contouren van Zuidoost-Azië bepaald door de grenzen van natiestaten in de regio. Dit betekende dat sommige gebieden, die een sterke culturele verwantschap vertoonden met naburige streken in Zuidoost-Azië, werden buitengesloten. In het westen werd Assam niet bij Birma/Myanmar, en de Nicobar- en Andaman-eilanden niet bij Brits Malaya, maar bij India gevoegd. In het noorden werd Yunnan, dat veel verwantschap heeft met Laos en noord Thailand, bij China ingelijfd. Taiwan, dat linguïstisch gezien tot Zuidoost-Azië gerekend mag worden, behoort volgens de huidige kaarten echter tot Oost-Azië. Anderzijds wordt wel beweerd dat het noorden van Vietnam historisch gezien eigenlijk binnen het Chinese cultuurgebied hoort en vertoont Atjeh linguïstische en historische verwantschap met Zuid-Azië. De meest arbitraire grens is door het eiland Nieuw-Guinea getrokken. Het westelijke deel (nu Papoea) hoort bij Indonesië en staat daarom op de kaart van Zuidoost-Azië, terwijl het oostelijke deel (Papoea-Nieuw-Guinea) tot Melanesië wordt gerekend. Het waren dus primair redenen van politiek-strategische aard die de kaart van Zuidoost-Azië maakten tot wat deze nu is.

Omdat de kaart de uitkomst is van recente politieke ontwikkelingen, is de vraag relevant of er eigenlijk wel iets gezegd kan worden over de *aard* van de regio. In politiek opzicht wordt de geschiedenis van Zuidoost-Azië niet gedomineerd door grote inheemse rijken die de gehele regio diepgaand beïnvloed hebben. In plaats daarvan was er in het prekoloniale verleden sprake van een sterke politieke fragmentatie, terwijl de regio vervolgens door maar liefst vijf Europese machten (Portugal, Spanje, Nederland, Engeland en Frankrijk), de Verenigde Staten en Japan overheerst werd. De koloniale periode zorgde voor een opdeling van de regio in verschillende blokken – (Nederlands-Indië; Birma en het Maleise schiereiland (Brits); Frans Indochina, en de Filipijnen (Spaans, Amerikaans) – wat tot segmentatie in plaats van integratie leidde. Ook in religieus opzicht kent Zuidoost-Azië een grote diversiteit, omdat alle grote wereldreligies – hindoeïsme, theravada en mahayana boeddhisme, confucianisme, islam, christendom (katholicisme en protestantisme)– er een substantiële aanhang hebben verworven. Is Zuidoost-Azië daarom een regio die bij gebrek aan iets beters alleen omschreven kan worden in termen van diversiteit? Is het niet meer dan een toevallige verzameling eilanden en subregio's die ingeklemd ligt tussen de 'grote culturen' van India en China, en daarom door de historicus Anthony Reid werd aangeduid met de term 'fluïde pluralisme'?

1 Reid 2000: 10.

2. Geografie, klimaat en migratie

Ondanks de grote diversiteit heeft een aantal factoren bijgedragen tot een mate van integratie. Geografie en klimaat speelden hierbij een belangrijke rol. Een blik op de kaart leert hoe belangrijk water in deze regio is. De zeeën in de archipel vormen van oudsher geen blokkade maar vergemakkelijkten het verkeer tussen de verschillende eilanden. De geografie van het vasteland van Zuidoost-Azië wordt gestructureerd door vijf grote rivieren die vanaf de Himalaya en het Tibetaanse plateau naar de laagvlakten stromen. Dit zijn van west naar oost, de Irrawaddy en Salween in Myanmar, de Chao Phraya in Thailand, de 4900 kilometer lange Mekong, die in het Tanglagedbergte in China ontspringt en door Myanmar, Laos, Thailand, Cambodja en zuid Vietnam stroomt, en ten slotte de Rode Rivier in het noorden van Vietnam.

In de bovenstroomse gedeelten van het vasteland was er sprake van noord-zuidverkeer via de rivieren, omdat het vanwege de steile berg-ruggen en dichte bebossing lastig was om van west naar oost te reizen. Deze segmentatie verklaart ook de grote linguïstische diversiteit in de bovenstroomse gebieden. In de benedenstroomse gebieden zijn er grote vruchtbare laagvlakten waar zich in de loop van de tijd processen van staatsvorming en culturele integratie hebben voltrokken. Met uitzondering van Java kende de archipel daarentegen overwegend kleine maritieme staten.

De evenaar loopt dwars door het zuidelijke deel van de archipel en de gehele regio heeft een tropisch klimaat. In de zones rond de evenaar wordt het klimaat bepaald door de afwisseling van de droge en de natte moesson. De moessons bepalen niet alleen het ritme van de seizoenen maar hebben er ook eeuwenlang voor gezorgd dat mensen zich door de wateren van de archipel konden voortbewegen. De geschiedenis van Zuidoost-Azië – in de vroege geschiedenis door reizigers uit China en India ook wel aangeduid als de ‘benedenwindse landen’ – wordt in sterke mate gekenmerkt door opeenvolgende migratiestromen en een continu verkeer van handelaren, ambachtslieden, huurlingen, slaven, avonturiers, monniken, predikers en andere migranten die zich op het ritme van de moessons over de zeeën hebben voortbewogen. De zee vormde geen barrière maar een verbinding tussen verschillende eilanden en met het vasteland. De vroegste menselijke aanwezigheid in de regio (de *Homo erectus*) dateert van een miljoen jaar geleden. Ongeveer 60.000 jaar geleden deed de *Homo sapiens* zijn intrede. Vanaf 4000 v.Chr. kwam er vanuit het zuiden van China een nieuwe migratie op gang die naar het vasteland van Zuidoost-Azië en via Taiwan naar de archipel en vandaar verder naar het oosten in de richting van de Stille

Oceaan voerde. De gemeenschappelijke migratiegeschiedenis maakt dat er een opvallend grote taalverwantschap bestaat tussen de afstammelingen van deze migranten. De meeste volken in de archipel behoren namelijk tot dezelfde Austronesische taalfamilie. Latere migratiegolven kwamen achtereenvolgens eveneens uit China (18de-20ste eeuw) en uit Zuid-Azië (20ste eeuw). Chinese migranten hebben zich over heel Zuidoost-Azië verspreid, terwijl de migranten uit India en Sri Lanka zich voornamelijk in Birma, het Maleise schiereiland en noord Borneo hebben gevestigd.

Zuidoost-Azië is nooit een afgesloten regio geweest, maar heeft altijd opengestaan voor migranten, handelaren en reizigers. Dat was een van de meest wezenlijke karaktertrekken van de regio. Een oud knooppunt waar handelaren uit China en Zuid-Azië elkaar ontmoetten was Malakka op het Maleise schiereiland. Malakka vormde in de vijftiende eeuw een vitale schakel in een keten die China, via de Zuid-Chinese Zee, het Maleise schiereiland, de Golf van Bengalen met Zuid-Azië en vervolgens via de Indische Oceaan en de Rode Zee met het Middellandse Zeegebied verbond. Langs deze route bewoog zich eeuwenlang een onafgebroken stroom van mensen, goederen en ideeën voort. Het is in dit verband niet onredelijk om een continuïteit te zien van het oude Malakka naar het huidige Singapore als schakel tussen Zuidoost-Azië en externe markten.

3. Compartimentatie, culturele samenhang en globalisering

Zuidoost-Azië kan alleen goed begrepen worden door de regio als geheel telkens weer in een ruimere context van mondiale bewegingen te zien. In wetenschappelijke kring gebeurde echter het tegenovergestelde. Hier zien we een sterke compartimentatie van kennisontwikkeling die in de koloniale tijd begon en na de dekolonisatie werd voortgezet binnen de zogenaamde *area studies*. Tijdens de koloniale periode waren het voornamelijk plaatselijke bestuursambtenaren die verkennende studies schreven over de geschiedenis, het recht, de landbouw en de gewoonten van gebieden en samenlevingen die zij onder controle moeten zien te krijgen, terwijl taalambtenaren, missionarissen en zendelingen door middel van grammatica's en woordenboeken de grote diversiteit aan lokale talen in kaart brachten. Het meeste onderzoek was erop gericht praktische problemen op te lossen bij de bestuursvoering. Een kleinere groep wetenschappers verrichtte speciaal onderzoek in opdracht van de koloniale overheid, zoals Christiaan Snouck Hurgronje die aan het einde van de negentiende eeuw de islam in Nederlands-Indië bestudeerde.

Het werkterrein van wetenschappelijke genootschappen en instituten weerspiegelde de preoccupatie met het eigen koloniale territorium. Voorbeelden hiervan zijn het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen (1788), de Société Asiatique (1822) en de Straits Asiatic Society (1877). Omdat de meeste wetenschappers binnen de grenzen van hun eigen kolonie bleven, was er nauwelijks aandacht voor de wijdere regio. Pas in 1923 deed de Duitse geleerde Robert von Heine Geldern de eerste wetenschappelijk onderbouwde poging om Zuidoost-Azië als een linguïstisch en cultureel samenhangend geheel te omschrijven. Von Heine Geldern bevond zich echter in een heel klein gezelschap wetenschappers dat vergelijkend onderzoek deed. Die groep bestond vooral uit archeologen die de verspreiding van religieuze invloeden uit India probeerden te traceren. Een aparte positie nam de Britse bestuursambtenaar J.S. Furnivall in, die een vergelijkende studie verrichtte naar koloniaal bestuur in Zuidoost-Azië.² Het eerste instituut dat zich expliciet met Zuidoost-Azië bezighield bevond zich overigens niet in Europa maar in China; het werd in 1928 aan de Jinan-universiteit in Sjanghai opgericht.

Koloniale kennisverwerving was sterk gebonden aan koloniale grenzen en werd gestuurd door praktische problemen. Daarin kwam na de Tweede Wereldoorlog minder verandering dan men zou verwachten. Het dekolonisatieproces, dat direct na de Tweede Wereldoorlog in volle hevigheid begon, en de Koude Oorlog, die de wereld in nieuwe machtsblokken zou verdelen, noodzaakten de Verenigde Staten van Amerika om snel relevante kennis te verwerven over de nieuwe natiestaten in Zuidoost-Azië. In dat kader moet de opkomst van de area studies worden gezien. Het doel was om de nieuwe politieke krachten in de regio te begrijpen waarbij vooral een beroep werd gedaan op politieke wetenschappers, sociologen en economen. Tegen de achtergrond van de Koude Oorlog koppelden de westerse area studies lokale kennis van de samenleving aan processen van modernisering en *nation building*.

De nadruk op area studies resulteerde in de institutionalisering van academische kennisproductie. Geldstromen van de overheid en grote particuliere fondsen zoals de Ford- en de Rockefeller Foundation financierden nieuwe vakgroepen, leerstoelen, tijdschriften, congressen en wetenschappelijke associaties, die gezamenlijk de studie van Zuidoost-Azië gestalte gaven. In de Verenigde Staten groeide Cornell University uit tot het bekendste centrum voor de studie van Zuidoost-Azië. In Australië volgden de Australian National University in Canberra en Monash University in

² Von Heine Geldern 1923; Furnivall 1941, 1948.

Melbourne dit voorbeeld, terwijl in Parijs (EFEO, École Française d'Extrême Orient), Londen (SOAS, School of Oriental and African Studies), en Leiden (KITLV, Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde) oudere Europese kenniscentra uit de koloniale periode bleven functioneren. De studie van Zuidoost-Azië als regio ontstond dus buiten het gebied zelf. Pas toen jonge academici uit verschillende landen uit de regio elkaar in de collegebanken en bij de seminars van centra voor area studies voor het eerst ontmoetten, konden zij zich identificeren met Zuidoost-Azië.

Binnen Zuidoost-Azië bestond weinig belangstelling voor de studie van de regio als geheel en nog steeds wordt aan de term 'Zuidoost-Azië' weinig betekenis gehecht. De belangrijkste universiteiten in de regio zijn primair gericht op de eigen nationale ontwikkeling. Vanuit een Thais perspectief bezien zijn allereerst de directe buurlanden zoals Cambodja, Birma en Maleisië, van belang. Daarna volgen Bangladesh, India, Singapore en Vietnam, terwijl relaties met China en de Verenigde Staten veel belangrijker zijn dan met Indonesië en de Filipijnen. Pas in 1968 werd in Singapore het eerste instituut opgericht dat zich op de hele regio richtte. Dit Institute of Southeast Asian Studies (ISEAS), met de historicus Harry Benda als eerste directeur, had echter in Zuidoost-Azië zelf slechts een bescheiden invloed op de studie van de regio.

Area studies bestonden aanvankelijk uit een mix van taalstudie, politieke wetenschap, sociologie en economie. Later namen historici en antropologen het voortouw en groeide geschiedenis, naast antropologie uit tot een van de kernwetenschappen van de studie van Zuidoost-Azië. Het eerste wetenschappelijke tijdschrift voor de regio dat in 1960 in Singapore werd opgericht heette dan ook de *Journal of Southeast Asian History*; in 1969 werd de titel verruimd tot *Journal of Southeast Asian Studies*.

De stelling van historica Ruth McVey dat geschiedenis een kernwetenschap van de studie van Zuidoost-Azië is, wordt bevestigd door het feit dat juist historici als Barbara Andaya en Anthony Reid erin geslaagd zijn samenhangen te ontdekken die de studie van de regio als geheel rechtvaardigen.³ Geïnspireerd door Fernand Braudels studie over het Middellandse Zeegebied schetst Reid in zijn tweedelige studie over Zuidoost-Azië in de periode 1450-1680 een beeld van een samenhangende regio waarin handelsnetwerken, onstuimige economische groei en snelle urbanisatie centraal stonden. De steden, waar het Maleis als lingua franca fungeerde, boden gastvrijheid aan een kosmopolitische handelsklasse die onder bescherming van de plaatselijke vorsten de motor van toenemende welvaart vormde.

3 McVey 1995; Reid 1988, 1993; Andaya 2006.

Historici hebben specifieke culturele thema's getraceerd die het schrijven van een samenhangende geschiedenis van de regio zinvol maken. Wie nu door Zuidoost-Azië reist, ziet allerlei overeenkomsten tussen de verschillende landen. De mensen lijken op elkaar, net als hun wijze van wonen. Nog steeds – vroeger was dat algemener – wonen mensen aan zee en bij rivieren en in de heuvels en bergen in huizen op palen, om zich te beschermen tegen het water, wilde beesten of vijanden. Ook landschappen vertonen overeenkomsten: laagvlakten met rijstvelden en palmbomen, beboste heuvels en bergen, en in de archipel een ring van vulkanen. Het voedsel bestaat in hoofdzaak uit rijst, vis en vruchten, terwijl allerlei producten van de palmboom – palmwijn, suiker, sago en lontarbladeren – door de hele regio heen worden aangetroffen. Opvallend is de afwezigheid van grootschalige veehouderij wat te verklaren is doordat er geen uitgestrekte weidegebieden zijn. Anthony Reid noemt onder meer hanengevchten, de tatoëering van het lichaam, de stijl van kleding en de consumptie van betelnoten als verschijnselen die in de hele regio voorkwamen. Algemeen was (en is) het geloof in een geestenwereld, bestaande uit geesten van voorouders, geesten die in bomen en bij bronnen verblijven en geesten die schade toebrengen of juist dorpen en families beschermen en voor vruchtbaarheid zorgen.

Hiervoor is al aangegeven dat in de archipel Austronesische talen worden gesproken, terwijl op het vasteland de Austroaziatische taalfamilie domineert. De taalverwantschap is een resultaat van langdurige migratieprocessen maar ook van intensieve interactie tussen verschillende bevolkingsgroepen. Bovenstroomse gebieden en laaglandvlakten, heuvels en havens, en de duizenden eilanden in de archipel waren via waterwegen met elkaar verbonden.

De historicus O.W. Wolters somde in dit verband een aantal kenmerken van de regio op die samenlevingen in de regio tijdens de vroege geschiedenis (8de-14de eeuw) met elkaar deelden.⁴ Deze samenlevingen waren open, naar buiten gericht en modern, dat wil zeggen: gericht op vernieuwing. Geografische omstandigheden zorgden er voor dat politieke systemen over het algemeen kleinschalig en polycentrisch waren. De archipel met zijn vele eilanden, het feit dat de regio overwegend bebost was, een agrarisch systeem dat veelal gekenmerkt werd door *shifting cultivation* waren factoren die de vorming van grote staten verhinderden. In de vlakten waar mensen dichter op elkaar woonden bleken instituties en strikte procedures minder belangrijk dan het uitoefenen van persoonlijk gezag. Leaders werden niet primair beoordeeld op hun rang of hun stand maar op hun prestaties.

4 Wolters 1994.

Sociale ongelijkheid was niet rigide en sloot sociale mobiliteit geenszins uit. Kenmerkend voor de combinatie van ongelijkheid *en* intimiteit waren de fijnmazige netwerken van patroon-cliëntrelaties die politieke systemen in de regio door de hele geschiedenis heen kenmerkten.

Wat betreft genderverhoudingen onderscheidde Zuidoost-Azië zich van China en India. De regio kent over het algemeen een bilateraal verwantschapssysteem, waarbij afstamming zowel via de vader als de moeder verloopt.⁵ In dit systeem functioneren geen clans maar kleinere families rondom een echtpaar, waarbij men aan zowel vaders als aan moeders kant verwanten heeft. Dit systeem geeft ook meer ruimte voor een relatieve autonomie voor vrouwen. Barbara Andaya stelt in haar studie over de positie van de vrouw in vroegmodern Zuidoost-Azië dat zij niet ondergeschikt was aan de man. In plaats daarvan was er sprake van complementariteit: man en vrouw vulden elkaar aan. Hierdoor hadden vrouwen een relatief autonome positie. Terwijl mannen geassocieerd werden met jagen, ploegen, het openleggen van nieuw land en metaalbewerking, legden vrouwen zich toe op tuinbouw, de oogst, het huishouden en weven. In ritueel opzicht communiceerden zij met de geestenwereld. Ook op economisch vlak hadden vrouwen de ruimte om betrekkelijk autonoom te handelen. Zij konden rechten op bezit laten gelden en deelden in erfenissen. Reizigers in de regio viel het op dat jonge vrouwen tamelijk vrij waren in hun omgang met mannen en dat zij zeggenschap hadden over de keuze van hun huwelijkspartners. Vrouwen konden het huwelijk ook gemakkelijk ontbinden en weduwen mochten hertrouwen.⁶ Deze waarnemingen stonden in scherp contrast met de situatie in China en India. In het keizerlijke China domineerden patriclans waarin mannen hun gezag over vrouwen lieten gelden en rechten van vrouwen beperkt waren. Weduwen mochten niet hertrouwen omdat zij geacht werden hun man ook na zijn overlijden trouw te blijven. Het afbinden van voeten, dat tijdens de Ming-periode (1368-1644) onder hogere klassen gebruikelijk werd, zou ondenkbaar zijn geweest in Zuidoost-Azië. In India werd het hindoeïsme als sociaal systeem gekenmerkt door scherpe hiërarchische scheidslijnen tussen verschillende afstammingsgroepen met een specifiek beroep (*jati*), die omgeven waren door regels over onreinheid en

5 Dit in tegenstelling tot unilineaire patrilinies zoals bij de Batak in noord Sumatra of op Bali, en matrilineaire systemen zoals bij de Minangkabau op Sumatra en bij de Cham in zuidelijk Vietnam.

6 Andaya 2006.

onaanraakbaarheid. Vrouwen waren binnen dit systeem ondergeschikt aan mannen en, net als in China, was het weduwen verboden te hertrouwen.⁷

Barbara Andaya geeft ook het gebied aan waarbinnen vrouwen een relatief autonome positie hadden. In het westen werd de grens met India gevormd door bergen van Chittagong, Manipur en Nagaland. In het noorden liep de grens langs de hooglanden van Birma, Thailand, Laos en Vietnam. In het noordoosten lag de grens aanvankelijk in het zuidwesten van China, maar geleidelijk aan breidde de invloed van het keizerrijk zich in het zuiden uit tot in Yunnan. Op Taiwan troffen vertegenwoordigers van de VOC aan het begin van de zeventiende eeuw een samenleving aan waar vrouwen vrij waren om hun partner te kiezen, gemakkelijk konden scheiden, economisch onafhankelijk waren en weduwen mochten hertrouwen.

In het oosten van de regio vormde de zee een brede grenszone tussen het oosten van de archipel en Oceanië. Beide gebieden behoorden tot dezelfde Austronesische taalfamilie en kenden vergelijkbare verwantschapssystemen waarbij sprake was van het uithuwelijken van vrouwen tussen bepaalde clans. Maar in de loop van de tijd zouden door de expansie van handelsnetwerken, islam en christendom in de archipel de verschillen tussen het oostelijke deel van de archipel en Oceanië echter groter worden. In het zuiden vormde de uitgestrekte Indische Oceaan een bijna onoverbrugbare grens met het Australische continent.

Een te scherpe afbakening van de regio brengt het gevaar met zich mee bredere mondiale verbindingen uit het oog te verliezen. Zuidoost-Azië heeft een aantal gemeenschappelijke historische ervaringen gekend die mondiaal van aard waren maar een specifiek effect op de regio hebben gehad: men deelde de eerste kennismaking met Chinese, Indiase en westerse handelaren, daarna de opeenvolgende fasen van westers kolonialisme die gepaard gingen met verschillende vormen van economische exploitatie en staatsformatie; men deelde eveneens de Japanse bezetting die een einde maakte aan westerse overheersingen en gevolgd werd door de formatie van nieuwe natiestaten. De Koude Oorlog was eveneens een gedeelde ervaring die diepe sporen van geweld door de regio trok, maar *koud* was het conflict allerm minst omdat het in vergelijking met andere delen van de wereld miljoenen slachtoffers eiste. Een deel van de regio maakte toen kennis met een socialistisch staatsmodel terwijl in het andere deel kapitalistische

7 Ter nuancering moet worden opgemerkt dat vrouwen uit lagere klassen in China meer bewegingsvrijheid hadden en dat in India het vrouwelijke element een belangrijke rol speelde in bijvoorbeeld ideeën over macht. Shiva's echtgenote Durga belichaamde de kracht (*shakti*) waarmee het universum was gecreëerd.

autoritaire regiemens ontstonden. Na de val van de Berlijnse Muur in 1989 en de ineenstorting van de Sovjet-Unie kwam er in de meeste landen een einde aan autoritaire regiemens, werd de regio in economisch opzicht blootgesteld aan neoliberale invloeden en kwamen er processen van democratisering op gang. Ten slotte werden er pogingen in het werk gesteld om binnen de ASEAN tot nauwere regionale samenwerking te komen.

Regio's fungeren niet langer als absolute categorieën van onderzoek die geen nadere legitimatie nodig hebben. Dit werd nog versterkt toen na het einde van de Koude Oorlog de politieke noodzaak wegviel om geld te besteden aan specifieke area studies. In plaats daarvan verschoof de wetenschappelijke aandacht naar transnationale bewegingen en mondiale netwerken, terwijl 'globalisering' het nieuwe centrale thema werd.

De studie van Zuidoost-Azië mag dan begonnen zijn toen de regio tijdens de Tweede Wereldoorlog letterlijk op de kaart werd gezet, de huidige wetenschappelijke benadering gaat niet meer uit van een vastomlijnd territorium, maar richt zich op open en dynamische netwerken en transnationale verbanden. Toch is de regio zelf nog steeds belangrijk omdat er sprake is van een toenemende politieke samenwerking tussen de ASEAN-landen en mensen zich op specifieke plaatsen bevinden waar zij leven en betrokken zijn bij politiek, economie en religie en uiting geven aan hun cultuur.

In dit boek staan twee grote thema's in hun onderlinge samenhang centraal. Dat is ten eerste de geleidelijke ontwikkeling van staten. Dit proces begon in de vroege geschiedenis, werd voortgezet in de vroegmoderne tijd en de koloniale periode en leidde ten slotte tot de vorming van onafhankelijke natiestaten. Een tweede langetermijnproces is de geleidelijke integratie van de regio zelf en de toenemende vervlechtingen, op economisch, religieus en cultureel gebied, met mondiale netwerken. De interactie tussen mondiale ontwikkelingen en lokale dynamiek vormde vanaf het prille begin de motor van de Zuidoost-Aziatische geschiedenis.